

Право власності та інші речеві права

підприємств. Тому, безумовно, перебував на балансі зазначених юридичних осіб. Але після проведення приватизації такі юридичні особи стали суб'єктами колективного права власності, тому що при приватизації змінився вид речового права на майно юридичної особи. Тобто з державної форми власності і похідних від неї таких речових прав, як повне господарське відання та оперативне управління, суб'єкт приватизації набув нового речового права – права власності.

Спроба правового регулювання зазначеної ситуації була розпочата Фондом Державного майна України. Так, Фондом Державного майна України спільно з Міністерством економіки України був виданий Наказ № 908/68 від 19.05.99 “Про управління державним майном, яке не увійшло до статутних фондів господарських товариств у процесі приватизації, але перебуває на їх балансі”, яким затверджено “Положення про управління державним майном, яке не увійшло до статутних фондів господарських товариств у процесі приватизації, але перебуває на їх балансі”. Пункт 1.4. вказаного Положення встановив способи управління таким майном: передача майна у комунальну власність у порядку, передбаченому Законом України “Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності”; передача майна господарським товариствам на умовах договору схову відповідно до Цивільного кодексу Української РСР.

Безумовно, житловий фонд не може передаватися ані в оренду, ані приватизуватися іншими юридичними особами, за винятком наймачів жилих приміщень. Тому можна застосовувати у даному випадку рекомендації ФДМУ щодо договору схову.

За ст. 413 ЦК договором схову є угода, за якої одна сторона (охоронець) зобов'язується зберігати майно, передане їй другою стороною, і повернути це майно в цілості. Договір схову вважається безоплатним, якщо інше не встановлено законом або договором. На нашу думку, договір схову державного майна, яке не увійшло до статутних фондів господарських товариств у процесі приватизації, але перебуває на їх балансі, зокрема об'єктів житлового фонду, повинен мати оплатний характер.

Отже, відносини, що виникають в процесі передачі державного майна, яке не увійшло до статутних фондів господарських товариств у процесі приватизації, але перебуває на їх балансі, є не речовими, а зобов'язальними.

Яворська О.С.,

*доцент Львівського національного
університету ім. Івана Франка, кандидат
юридичних наук, доцент*

ПРАВО ВЛАСНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

В новому Цивільному кодексі України 2001 р. юридична особа визначається як організація, створена шляхом об'єднання осіб та /або майна, яка наділяється правоздатністю і може від свого імені набувати майнових та особистих немайнових прав і мати обов'язки, бути позивачем та відповідачем у суді.

Ще римські юристи апелювали до необхідності розмежування суб'єктів цивільних прав: фізичних осіб та організацій. Хоча саме поняття “юридична особа” ними не застосовувалося. Цінність ідеї юридичної особи як суб'єкта цивільних правовідносин в тому, що можливим стає розмежування відповідальності осіб, які створюють юридичну особу, і власне юридичної особи. Засновники передають юридичній особі певне майно і надалі при здійсненні будь-якої діяльності тільки юридична особа ризикує закріпленим за нею майном. Юридична особа є самостійним

суб'єктом відповідальності і відповідає за своїми зобов'язаннями належним їй майном. Засновники не несуть відповідальності за зобов'язаннями належним їй майном. Засновники не несуть відповідальності за зобов'язаннями юридичної особи своїм власним майном.

Сучасний стан розвитку підприємництва зумовив різноманітні організаційно-правові форми його здійснення. Закон “Про господарські товариства”¹ передбачає такі їх види: акціонерне товариство; товариство з обмеженою відповідальністю; товариство з додатковою відповідальністю; повне; командитне товариство. Якщо перші три види товариств фактично є об'єднанням майна (формування статутного фонду визначеного законом розміру, засновники вносять в порядку і в строки, визначені законом (установчим договором), внески), то два наступних є об'єднанням осіб (статутний фонд не формується, юридична особа не несе самостійної майнової відповідальності, самі ж учасники повного товариства несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства – ст. 66 Закону, аналогічно в командитному товаристві повні командити несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном – ст. 75 Закону).

Поділ товариств на “товариства майна” та “товариства осіб” законодавчо не закріплений, хоча таке розмежування має певний сенс.

“Товариства майна”. Формування статутного фонду у розмірах, визначених законодавством, створює майнову основу відповідальності юридичної особи. В цивілістичній літературі наявність сформованого статутного фонду розглядають як гарантію інтересів кредиторів.

Хоча аналіз чинного законодавства не дає підстав для таких тверджень. Законодавець не вимагає непорушності статутного фонду протягом хоча б якогось строку, не забороняє зменшення його розміру в процесі діяльності юридичної особи. Формування статутного фонду є умовою державної реєстрації юридичної особи. Саме такий висновок напрашується, виходячи з аналізу положень Закону “Про господарські товариства”.

Важливо з'ясувати характер відносин засновник – господарське товариство, саме у майновій сфері. Передача майна засновником (фізичною, юридичною особою) як частки у статутний фонд господарського товариства є тим юридичним фактом, який одночасно припиняє право власності на це майно засновника і веде до виникнення права власності господарського товариства як юридичної особи. Тому при виході учасника з товариства (ст. 54 Закону) йому виплачується вартість частини майна, що пропорційна його частці. Вклад може бути повернуто повністю або частково у натуральній формі тільки на вимогу учасника та за згодою товариства як юридичної особи. Отже, господарське товариство як юридична особа є власником переданого засновниками у статутний фонд майна та майна, набутого за різними підставами в процесі підприємницької діяльності. Повноваження щодо володіння, користування та розпорядження майном здійснюють органи юридичної особи. Порядок їх формування, склад, компетенція визначаються статутом господарського товариства.

“Товариства осіб”. Такими фактично є повні та командитні товариства. Згідно із ст. 66 Закону “Про господарські товариства” учасники повних товариств займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

У командитному товаристві разом з одним або більше учасників, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, є один або більше учасників, відповідальність яких обмежується вкладом у майні товариства (ст. 75 Закону). Який же сенс створення саме таких юридичних осіб? Повні та командитні товариства не мають власного майна, хоча не виключається, що таке може бути

Право власності та інші речеві права

ними набуто в процесі підприємницької діяльності. Такі товариства не несуть самостійної майнової відповідальності, законодавець робить акцент на відповідальності учасників за зобов'язаннями товариства.

Отже, цінність ідеї створення юридичної особи для розмежування майнових ризиків (приватних і юридичної особи) повністю нівелюється. Саме існування таких юридичних осіб зводиться до права бути позивачами і відповідачами в судах, господарських та третейських судах. Але який відповідач з такої юридичної особи, в якій немає власного майна, стягнення все ж звертається на приватне майно засновників? Фактично створення і існування таких юридичних осіб може бути обґрунтоване лише можливістю укладення різних цивільних правочинів як самостійним суб'єктом права. Але і така значимість зводить юридичну особу як таку до абсолютної фікції – укладати договори може, а відповідати по них – ні.

Тому, на нашу думку, існування повних, командитних товариств як юридичних осіб є невинуватим. Зокрема за законодавством ФРН, Швейцарії такі товариства не визнаються юридичними особами. Хоча французьке законодавство визнає за повними і командитними товариствами ознаки юридичних осіб.

Підприємства. Стаття 1 Закону “Про підприємства”²² визначає підприємство як самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу). Заслужують критичного аналізу термінологічні підходи. Якщо Закон “Про господарські товариства” стверджує, що такі є юридичними особами (ст.1), то Закон “Про підприємства” характеризує його як суб'єкта, що має права юридичної особи. Виникає питання, хто і в якому обсязі надає такі права? За такого різномаїття понять складається враження, що “юридична особа” як категорія є первинною, в “права юридичної особи”, “статус юридичної особи” є категорії похідні, вторинні від самої юридичної особи. Але немає підстав визначати підприємство як таке, що має права юридичної особи, оскільки підприємство є юридичною особою. Підприємство як юридична особа є власником майна (ст.10 Закону). Джерелами формування майна підприємства є грошові та матеріальні внески засновників, інше майно, одержане в процесі здійснення діяльності. Для створення та реєстрації підприємства як юридичної особи законодавець не ставить вимоги про формування статутного фонду, тому внески засновників є абсолютно добровільна дія. Передача засновником майна підприємству тут власне і здійснюється з метою розмежування ризиків (власних і юридичної особи). Така передача є підставою припинення права власності засновника і одночасно підставою виникнення права власності юридичної особи – підприємства.

Стаття 2 Закону “Про підприємства” передбачає різні види підприємств. На нашу думку, законодавець при вирішенні питань власності підприємств повинен врахувати специфіку організаційно-правової форми.

Приватне підприємство. Власне стосовно юридичної особи – приватне підприємство – теорія фікції спрацює якнайповніше. Бо за такою юридичною особою фактично немає ні організаційної структури, ні людського субстрату (колективу), може не бути і майна (адже відповідно до Закону формування статутного фонду не обов'язкове). На практиці засновник приватного підприємства і не тільки (будь-які контрагенти по договірних відносинах) сприймають приватне підприємство як певний майновий комплекс (якщо такий є), але як об'єкт, а не суб'єкт права. Засновник передає у власність юридичній особі приватному підприємству (кому?, хто є тим невидимим суб'єктом - юридичною особою?) певне майно. Отже, засновник втрачає право власності на таке майно, а юридична особа (?) стає власником майна. Але ж сам засновник практично продовжує володіти, користуватися і розпоряджатися цим же майном. Більше просто

нікому. Фактична логіка речей нашою є думка, що саме приватне підприємство слід було б розглядати як об'єкт права власності, засновник якого наділений певними речевими правами щодо володіння, користування та розпорядження ним. Одна особа може виступати засновником юридичної особи – ТзОВ – де обов'язковим є формування статутного фонду, розмежування відповідальності (як приклад, законодавче закріплення у ЦК Росії, Польщі).

Господарські товариства. Підприємства є господарськими товариствами (ст.2 Закону “Про підприємства”), господарські товариства є підприємства (ст.1 Закону “Про господарські товариства”). Але ж аналіз чинного законодавства виключає отождоження цих суб'єктів. Хіба що вважати господарські товариства окремим видом підприємств, правовий статус яких визначається спеціальним законодавством. Інакше аналіз безперспективний. Якщо Закон “Про підприємства” не передбачає формування статутного фонду як умови створення юридичної особи – господарського товариства, то в Законі “Про господарські товариства” така умова є обов'язковою. Тоді логічно розглядати Закон “Про господарські товариства” як спеціальний стосовно Закону “Про підприємства”, який є загальним. На законодавчому рівні це має бути відображено.

Варто зупинитися на проблемі власності державних підприємств. За чинною конструкцією такі підприємства є суб'єктами права повного господарського відання, казенне підприємство – права оперативного управління. Тобто держава залишається власником майна, яке передається державним підприємствам і відображається в їх самостійному балансі. Автор такої конструкції академік Венедиктов А.В. отримав у свій час Сталінську премію за її розробку. Нові економічні реалії вимагають оновленого підходу щодо вирішення питань власності таких юридичних осіб. В новому Цивільному кодексі України 2001 р.³ введено поняття “юридична особа публічного права”. Це юридичні особи, створені розпорядчим способом органами державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування. Такі суб'єкти набувають право власності на те майно, яке їм передано у власність. На перший погляд, прогресивна новела. Адже за обсягом повноважень право повного господарського відання мало чим відрізняється від права власності. Напрошується логічне запитання: суб'єктами права власності (приватної чи публічної) є такі підприємства? Адже новий цивільний кодекс визнає юридичних осіб суб'єктами права приватної власності. Очевидно, що публічна юридична особа не може визнаватися суб'єктом права приватної власності. Чи веде виникнення права власності у публічної юридичної особи до одночасного припинення права власності держави? І які важелі впливу держави як зацікавленого суб'єкта на юридичні особи публічного права, наділені нею майном на праві власності? Перелік проблемних питань можна продовжити. Автор не претендує на їх безспірність. Очевидно, така конструкція вимагає серйозного осмислення і обґрунтування. Самі ж проблеми в рамках однієї статті не можуть бути обґрунтовані і вирішені остаточно.

¹ Відомості Верховної Ради України. –1991. – №49. – С.682.

² Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №24. – С.272.

³ Цивільний кодекс України в ред. від 12.10.2001.